

Tveritinoval, A. S., *Vosstanie Kara Yazıdji-Deli Hasan v Turtsii* (Türkiye'de Karayazıcı Deli-Hasan İsyanı), İzd. Ak. Na. SSSR. 85 S. A. İnan tarafından yapılan türkçe tercümesi basılmamış olarak T. T. K. dadır.

1946 da Sovyet Cumhuriyetleri İlimler Akademisi Şarkiyât Enstitüsü Neşriyatı arasında Türkiye tarihinin mühim bir meselesine ait yukarıdaki adı taşıyan bir eser de göze çarpmaktadır. Bu eseri, Tarih Kurumu bizim müracaatımız üzerine Abdülkadir İnan'a tercüme ettirmiştir. Kitabın müellifi A. S. Tveritinoval'dır. Eserin ancak 81 sayıfa tuttuğunu hemen söylemeliyiz. A. S. Tveritinoval bu küçük eserile, kendisinin de kaydettiği üzere, (S. 5), hemen hiç bir ciddi tetkik konusu olmıyan bir meseleyi ele almış bulunmaktadır.

Bu Rusca eserin ilmi değerini tenkid etmeden evvel müellifin mevzuu tartma kudretinin derecesini söylemek zarureti vardır.

A. S. Tveritinoval, Osmanlı İmparatorluğunun XVI. asırda başlayan inhitatı sebeplerini tarihçilerin, kanunlara riayetsizliklerde ve devlet adamlarının rüşvet ve irtikâp temayüllerinde aradıklarını söyledikten sonra (S. 4), bunların, sebep değil, netice olduklarını, esas sebebin timar sistemi ziraatın (bu tercüme hatası değil ise, yanlış bir tabirdir; doğrusu ziraî ekonomi olmak lâzımdır.) derinlerinde geçen buhran olduğunu ve bunun da hakikatını tam anlamak için, XVI ve XVII. yüz yıllara ait zengin türkçe materyalleri en ufak teferrüatına kadar incelemek lâzım geldiği kanaatını ifade ediyor. Müellife göre, Celâli isyanları İmparatorluktaki iktisadî ve içtimâî münasebetlerin geçirdikleri derin buhranların birer tezahürüdürler (S. 5). Onun için, Celâli meselesini tetkik, XVI. ve XVII. yüzyıl Türkiyesi tarihinin esas meselesi olan inhitatın ve inhilalın sebeplerini öğrenmeyi sağlamış olur. Ancak, tarih edebiyatında bunlarla doğrudan doğruya ilgili ciddi eserler mevcut olmadığı için, Celâli isyanının (Karayazıcı isyanı) tarihî zemini üzerine kısa, ve bununla beraber, az çok mükemmel denilebilecek bir etüd vermek pek çetin bir iştir. Bütün bu güçlüklerle rağmen, toplıyabildiği malzemelere dayanarak Karayazıcı isyanı mevzuu üzerine bir tetkik başlangıcı ortaya koymak cesaretini gösterdiğini söyleyen A. S. Tveritinoval, bu alandaki müstakbel çalışmaların kendi etüdünün noksanlarını tamamlayacaklarını ümit ediyor.

Bu kısa ön sözünde, müellif, meseleyi iyi tarttığı intibamı veriyor. Halbuki, etüd sayfalarına girildiğinden itibaren, ön sözdeki kuvvetli görüşle tezat teşkil etmek üzere, insan, müellifi hem çok acemi bulmakta ve hemde Osmanlı tarihine ne kadar vukufsuz olduğunu hayretle görmektedir. Hattâ, şunu kayda mecburuz ki, eseri baştan başa okuduğumuz zaman, bunun bir tanıtma yazmaya değmeyeceğini düşündük. Fakat, bu kitabın Sosyet İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü yayınları arasında neşrolunması tarih araştırmalarını idare edenlerce buna bir kıymet verildiği manasına geldiği için, A. S. Tveritinovaların etüdünün ilmi değeri üzerinde biraz durmayı faydalı buluyoruz:

Müellifin bu mevzu için müracaat ettiği eserler ve kaynaklar bir cenebi için mümkün olabilen derecededir. Hattâ bibliyoğrafya arasına alınan eserler içinde mevzula ilgileri olmayanlar da az değildir. Tveritinovalar, literatür ve kaynakların tenkidi bahsinde, Celâlî isyanlarında şii tesirleri gören Kramers'e itiraz ederek, "biliyoruz ki, Batı Avrupa Tarihinde de sınıf mücadeleleri ekseriyâ din kavgası damgasını taşımıştı. Fakat bu, isyanın sınıf mücadelesi mahiyetini değiştirmemiştir. Bunun içindir ki, Batı Avrupa bilginlerinin, Karayazıcı isyanını din ve mezhep kavgası şekline sokarak, onun sınıf mücadelesi mahiyetini arka plâna atmak teşebbüslerine karşı bizim önceden çok ihtiyath vaziyet almamız lâzımdır" diyor (S. 9). Müellifin bu ifadesinden anladığımız üzere, kendisi de meselenin şii tesirlerle şekli bir münasebeti olmasına itirazda bulunmuyor. Diğer taraftan, Celâlî isyanlarında da hakim olan esas ruhun sınıf mücadelesi olduğunu peşinen kabul etmektedir; Bu fikrini isbat için yanlış temellere dayandığını ileride göstereceğiz. Tveritinovalar, Türk müellifleri arasında, Amasya Tarihini yazan Hüseyin Hüsameddin'i çok beğeniyor ve esas alıyor: Onun geniş tarih kültürüne ve tesbit ettiği malûmatın doğruluğuna büyük bir itimat beslemektedir. Çünkü, Hüseyin Hüsameddin de, Rus müellifinin kendisi gibi, Karayazıcı isyanını ideolojik esaslara dayamıştır. Yalnız, aralarındaki fark, birisinin bu büyük hadiseyi sınıf mücadelesi olarak kabul etmesine mukabil, diğerinin Milliyetçi Türklerle mühtedilerin çarpışmaları olarak düşünmesinden ibarettir.

Esasen, Rus Müellifinin metodu, hadiseler üzerindeki ilmi düşünüş kudretsizliği, ve kendi peşin hükümlerine uymaları için, tarihî mefhumlara keyfi manalar vermesi de eserini bu bakımdan Hüseyin Hüsameddininkine benzetmiştir.

Tveritinovalar tetkiklerinde kaynak olarak en çok Selânikî tarihini kullanıyor. Tabii bu mühim eserin Karayazıcı devrine ait kısımları basılmamış

olduğu için, Leningrad'da bulunan bir yazma nüshasından istifade etmiştir. Bunlardan başka, Karayazıcı isyanı sıralarında İstanbul'da bulunan Fransız ve İtalyan Sefirlerinin diplomatik muhaberelelerinden neşredilmiş olanlarına da müracaat etmiş ise de, bunlarda mühim bilgilere raslanmıyor.

İşte, Rus müellifi, kendisinin de itiraf ettiği üzere, Celâli isyanlarının mahiyetini, sebeplerini ve siyasî gayelerini aydınlatma bakımından hemen hiç bir esaslı bilgi elde edilemeyen bu kıyafetsiz malzeme ile meseleyi tetkike koyulmuştur.

Tveritinova, Celâli isyanlarının ilki ve en mühimi saydığı Karayazıcı – Deli Hasan İsyânının sebeplerini izah etmek gayesiyle, ilk bahsi Osmanlı Devletinin bu isyanlar arifesindeki iştimaî ve iktisadî durumunu izaha tahsis ediyor. Fakat, bu hususda kaydettiği şeyler Avrupalı veya Türk müelliflerce hayli tekrar olunan beylik sözlerden ibarettir.

Kanuniden sonra Osmanlı İmparatorluğunun askerî zaafî belirmeye başlamıştır. 1571 de uğranılan Deniz mağlubiyeti bunun bir delili mahiyetindedir.

Bunda, bir taraftan Batı Avrupa'da XVI. ncı yüzyılda kapitalizmin gelişmesi, devletlerin merkezileşmeleri ve sağlamlaşmaları, diğer taraftan, Osmanlı İmparatorluğunun kudret ve şevketinin temeli olan feodalite (?) teşkilâtının geçirdiği buhranlar en mühim tesiri yapmışlardır. Bununla beraber, Türkiye, bu sıralarda, gene de en büyük Avrupa memleketleri tarafından ittifakı aranan bir devlet olmakta devam ediyordur (S. 23). Amerikan'ın ve Hint yollarının keşfinden sonra transit yolundan hayli kaybeden Türkiye ticarî ehemmiyetini muhafaza etmekte idi. 1535 de başlıyan kapitilasyonlar Batının Türkiye'ye olan ilgileri ile inkişaf etmiştir.

Keşiflerden sonra meydana gelen büyük ticarî faaliyetleri ve Avrupalıların altın ve gümüşlerle çok zengin olduğunu Engels'e dayanarak söyleyen Rus müellifi, "gerçi Türkiye Amerika ile vasıtasız ticaret yapmıyordu; fakat, Selânikinin haber verdiği göre, Dünya yüzünün bir ucundan öbür ucuna seyahat eden tüccarlar İstanbul'a, saltanatın paytahtına, denizden ve karadan Dünya yüzünde imâl edilen en nefis malları getirdiler... Tüccarlar ve tefeciler (Murabahacılar) ve onlarla beraber para ile alış veriş Türkiye'nin derinliklerine kadar sokuldu; bunlar askerî feodalite sistemine tahripkâr tesirlerini yaptılar; bu tesirler bilhassa XVI. yüzyılın sonlarında göze çarpacak derecede belirmiş oldu", diyor.

Malûm olduğu üzere, ticaret sermayesine dayanarak ortaya çıkan zengin ve kuvvetli burjuva sınıfının asâlete ve toprak ağalığına (senyörlüğe) da-

yanan feodalite sınıfını yıkması şeklinde ifade edilebilen Tveritinovaların yukarıdaki izah tarzı kendi özel fikri olmadığı gibi, Türkiye'deki tarihî hadiseler hakkında da söylenmiş değildir. Batı'da modern cemiyetlere geçiş için bir tekâmül merhalesi olarak kabul edilen burjuvazinin feodaliteyi yıkması meselesini Rus müellifinin, bir formül hâlinde, getirip, Türkiye tarihinde benzeri hadiseler arayarak, onlara tatbik etmeye kalkması hiç de ilmî metoda uymayan bir hatâdır. Bir defa, Osmanlı timar erbabına feodal sıfatını ne hukukan ne de fiilen kullanmaya imkân yoktur. Çünkü, timar sahipleri timarlarını teşkil eden sahalara topraklarına değil, buralardaki reyanın hükûmete vermeye borçlu olduğu vergilerin bazılarında – o da maaşları mukabilinde – sahiptirler. Bu dirliklerin, daha doğrusu yıllık maaş tahsisatlarının babadan erkek evlâda irsen intikali keyfiyeti (tabii bütün timar değil yalnız kılıç hakkı denen kısmı) timar sahibinin feodal bir hakkı değil, devletin asker kadrosunu aynı kuvvette tutabilmesi için bir zaruretten ibarettir. Hulâsa, timar mefhumunda katiyen toprak mülkiyeti veya feodal haklar bahis mevzuu değildir. Bundan ancak maaş mukabilinde her hangi bir yerin muayyen vergilerini hizmet erbabına terk etme manası anlaşılır. Hattâ, timar dirliğini teşkil eden ve sipahinin evlâdına bir kısmı irsen intikal eden, kanunnamenin tayin ve tesbit ettiği bu vergiler de bir veya bir kaç köyde daimî olacak şekilde bir hukukî statüye sahip değillerdir. Devlet, istediği zaman, bir sancağın her hangi bir köyünde bu şekilde maaş mukabilinde vergileri alma salâhiyetini haiz bir sipahinin elinden burdaki vergileri alır ve bu sipahi'ye başka bir sancakdaki köy veya köylerden aynı miktarı tutan vergiler verebilir. Bu suretle timar sahiplerinin ne topraklarla ve ne de o topraklar üzerinde oturan reaya ile feodal hakları hatırlatacak hukukî bir ilgileri yoktur. İhtimal, Heidborn adındaki müellifin "Les Droits publics et administratifs de l'Empire Ottoman" adlı eserinin tesirinde kalan Tveritinovalar, görülüyor ki, timarlıları feodal zümre kabul etmek suretiyle dayanak yaptığı delillerinden en mühiminde hatâ etmiştir. Büyük ticaret sermayesine dayanan burjuvazi sınıfı diye bir sosyal tabakanın gelişmesi ise Türkiye tarihinde mevcut değildir. Bundan başka, Garpde burjuvazinin feodaliteyi yıkması neticesini veren iktisadî gelişmenin cemiyetler için bir tekâmül merhalesi olduğunda herkes müttetikdir. Halbuki, Rus müellifinin de kabul ettiği üzere, Türkiye tarihindeki iktisadî-İçtimaî kriz ve bu krizin bir neticesi olan celâlî isyanları aksine, devletin inhitatına delâlet ediyor. Hattâ, – bu mesele ile uzun zaman uğraşmakta olduğumuz için söylüyoruz – Rus müellifinin iddiasının tam aksine olmak üzere, Türkiye Tarihinin bu iktisadî – içtimaî hadiseleri feodal nizamın sarsılması neticesi, merkeziyete rejime doğru gidiş değil, merkeziyete

rejimin sarsılması neticesi, feodal rejime doğru gidiş karakterini taşıyordu. Eğer devrin silâh tekniği mevcut tekâmül seviyesinden geri olmuş bulun saydı, Celâli isyanları Türkiye'yi tamamiyle orta zaman feodal rejimi manzarasına götürecekti. Görülüyor ki, Türkiye tarihindeki celâlî hadiselerini Avrupa'daki içtimaî tekâmüle delâlet eden sosyal mücadelelerle mukayese etmek mümkün değildir.

Tveritinovalar Sultan'ın mutlak hakimiyetini ve yer yüzünde allahın gölgesi olduğu hakkındaki telâkkiyi zahiri hukukî bir şekilden ibaret telâkki etmekte ve XIII. üncü asrın sonlarındanberi büyük memurlar, vezirler, yani feodal eşraf ve Osmanlı Devletinin aristokrasi zümresinin Sultan namına devlet idaresini ellerinde tuttuklarını, devlet siyasetinin bu yüksek feodalite zümresinin menfaatine uygun bir biçime sokulmuş olduğunu söylemektedir (S. 26). Müellif bu hadiseyi de tamamiyle ters görüyor. Hakikatte Osmanlı rejiminin kuruluşu sıralarında Türkiye idaresine hükmedenler ülemâ sınıfından gelme rical idi. Aristokrasi yalnız fetihleri idâre bakımından bir nüfuza sahip bulunuyordu; İmparatorluğun kuruluş ve tekâmülü sırasında bu hal tamamiyle bertaraf edilmiş, Padişahın mutlak ve merkeziyetçi hâkimiyeti temin olunmuştur. Osmanlı memleketlerinin vilâyetlere, Sancaklara ve Sancakların da zeamet ve timarlara ayrıldığı kabul olunuyor ki, bunun ne derece hatah olduğunu kayda bile lüzum yoktur.

Tveritinovalar Osmanlı Devletinde bütün toprakları üç sınıfa (Katagoriye) ayırıyor: 1) Şahsi mülk, 2) Vakıf arazi, 3) Devlete ait arazi.

Devlet toprakları (arz-ı memleket) tamamiyle devlet hazinesinin emrinde idi. Askerî feodalitenin beslenmesini temin eden maddî ana temel bu topraklardır. Bu toprağın bir kısmı doğrudan doğruya hazineye ait bulunuyordu (arz-ı miriye). Diğer bir kısmı da sultana ve sülâle mensuplarına tahsis olunmuş idi (Hass-ı hümayün). Sultan tarafından timar olarak dağıtılan topraklar devlet toprağının en mühim kısmını teşkil ediyordu. Vezirlik, Beylerbeyliği, Sancak beyliği muhtelif saray memuriyetleri vesair devlet hizmetlerinin ifâsı topraktan hissesi olmağa bağlı idi. (Arpalık, Hass-ı ümera, hass-ı vüzera) (28. S).

Ebüsüud ve ondan sonrakilerin, IX. ve XIII. asırlardaki şeri'at hükümlerine göre karmakarışık bir surette esaslandırmağa çalıştıkları Türkiye Toprak Teşkilâtını, Tischendorf, Belin, Hammer, D'ohssan gibi Avrupalı müellifler bunlara dayanarak şemalandırmaya çalışmakla beraber, hakikî durum nazariyeye uymadığından dolayı, müellif tarafından sakat olarak kabul olunuyorlar; doğrusunun kendince yukarıda yapılan tasnif olduğu kaydolunmaktadır.

Timar toprakları denince, doğrudan doğruya toprağın kendisini anlayan Rus Müellifi, "Böyle olmakla beraber, kanun bazı istisnalara da cevaz veriyordu. Bu istisnalardan tatbikat sahasında elbette pek geniş faydalanmış olacaktıdır. Timar sahibi kendisine verilen berat yahut tezkereye binaen aldığı faydalanma hakkını (intifa hakkı verildiğini sanıyor; halbuki bu hak-reayadadır.) toprak üzerinde oturan raiyyete satar, onlardan rusum-ı örfiye ve hukuk-ı şeriye adlariyle vergi alırdı." diyor (S. 30). Sovyetler Birliğinin, ilimler akedemisi damgasını taşıyan bir eserde, Osmanlı timar rejiminin bu kadar çocukeca tasvir edilmiş olmasına şaşırıyoruz. Bir defa yukarda da söylediğimiz gibi, dirlik (timar, zeamet, has) sahiplerinin raiyyet ve onun tasarrufundaki topraklar üzerinde hiç bir feodal hakları yoktur. Tveritinovaların yanlış iddiası gibi öyle timar beratı veya tezkeresi alan şahıs fiilen veya hukukan arazi almış sayılmıyordu. Kendisine ait olmayan ve esasen devletin bile istediği zaman istirdat edemeyeceği, sağlam hukuk kaideleriyle reayamın tasarrufunda bulunan ve irsen de evlâdına intikal eden toprakların timar sahibi tarafından reaya'ya satıldığı nasıl iddia olunabilir? Bundan başka, nazari olarak, mülkiyeti devlete ait sayılan bu toprakları ellerinde tutanlara rüsüm-ı şeriye ve tekâlif-i örfiye denen vergileri koyan da timar erbabı değil, bizzat devlettir; bu vergilerin cins ve miktarları, hattâ hangi aylarda tahsil oluncakları kanunnamelerde ve defterlerde açık açık tayin ve tesbit olunmuştur. İşte, dirlik sahibi (yani müellifin feodal dediği şahıs) kendisine verilen berat veya tezkereye dayanarak, bu vergileri almağa selâhiyetlidir. Vakıf toprakları da ayrı bir kategori teşkil etmiyorlardı; netice itibariyle, timar (vakıf timarı) olarak kabul olunmakta idiler. Orta Zaman Avrupasındaki feodal organizasyonu Türkiye tarihinde de (XVI. ve XVII. asırlarda) imal etmek için Tveritinovalar hayret edilecek malzemeler bulmaktadır: "XVI. yüzyılın sonlarında ve XVII. yüzyılın başlarında tapu hakkı çiftçinin timar sahibine (feodale) tâbiyetinin muayyen bir şekli idi. Bu tapu dolayısıyla, çiftçi kendisine verilen toprak parçasını işlemeye ve timar sahibine muayyen miktarda vergi ödemeye mecburdu. Timar sahibi de, çiftçiye tapu verirken, onun bu toprak vergisini muntazaman ödemesini temin için daima kontrol etmekle muvazzaf idi: tapu hakkı irsî idi. Çiftçinin ölümünden sonra yakın veya uzak akrabası kalmazsa (varisi olacak) timar sahibi bu toprağı aynı haklariyle başka bir çiftçiye verirdi" diyor.

Görülüyor ki, müellif "tapu resmini" de anlamamış ve adesede büyüterek, raiyyeti "serf" in aynı farzetmek için vazih bir delil gibi kullanmıştır. Halbuki, ne XVI. asır ve ne de XVII. asır Türkiyesinde tapu hakkı, diye daimî ve herkese şamil bir resim yoktur. Bu, sahihsiz kalan toprakları isteyen

çiftçilere verirken, devlet namına alınan ve bu haliyle tabii nadir zamanlara inhisar eden, bugünkü tapu harçlarına benzer bir vergidir. Ve hâsılâtı da sipahiye'ye aittir. Türk çiftçisinin toprağa bağlı olma mecburiyetine tâbi olduğu hakkındaki fikir de tamamiyle hatâdır. Ve hele bu meselenin tapu hakkı ile en ufak bir alâkası yoktur. Tarlasını boş bırakarak giden çiftçiden alınan "çift bozan resmi" raiyyetin toprağa bağlılığını ifade eden bir müeyyide değil, sipahi'nin hâsılâtdan zarar görmemesi için bir tedbir idi. Çünkü köyü terk eden kimsenin bıraktığı tarla boş kalmamış, yani başka birisi tarafından işlenmeye başlanmış ise, giden şahısdan "çift bozan resmi" almak caiz değildir. Çiftçilerin topraklarını terk ederek etrafa dağılmaları ve başka iş tutmaları devlet ve dirlik sahipleri için tehlikeli ve zararlı olacak kadar umumileştiği zamanlarda, topraklarından ayrılmaları on yılı geçmeyenlerin tekrar yerlerine dönmeleri için fermanlar neşredilmemiş değildir. Fakat, bunlar hukuk kaideleri olmakdan ziyade padişahın otoritesine dayanarak baş vurulan fiili tedbirlerdir; ve hiç bir zaman da tesirli tatbik şekilleri bulamamışlardır. Sovyet müellifi: "Türk çiftçilerinin feodale tabiyetinin şekli meselesi bugüne kadar katiyen öğrenilmiş, tetkik edilmiş değildir. Bununla beraber şimdiye kadar az da olsa bilinen hakikatlere dayanarak hükmetmek mümkündür ki, Türkiyede çiftçi toprağa bağlanmış bulunuyordu" (S. 34), diyor. Yukarıda yaptığımız tenkitler ve verdiğimiz izahlar, Avrupa'da ve Rusyadakine benzer ne bir "serf" ve ne de bir feodal olmadığını gösterdiği için, meseleyi daha fazla uzatmıyoruz.

Vergiler bahsinde vuzuhu büsbütün kaybeden Tveritinoва bu husustaki malûmatını Abdurrahman Vefik ve Heidborn'un eserlerinden hülâsa etmiştir. Halbuki, bu müellifler Osmanlı vergi sistemi diye bize XVIII. nci ve kısmen XVII. asrın sonlarındaki durumu takdim etmişlerdir ve evvelki asırlarda vergi usulünün bambaşka olduğundan haberleri yoktur. İşte tenkidini yaptığımız eserin sahibi de, Karayazıcı-Deli Hasan isyanı sırasında Osmanlı vergi sistemi diye bize bu kadar sonraki zamanları tasvire çalışmış ve fakat bunu dahi anlayamadığı için karmakarışık etmiştir.

Karayazıcı isyanının yakın sebepleri bahsinde (S. 36), müellif, Selânikî'nin malî darlık, para kıymetinin düşmesi, umumî pahalılık hususlarındaki kayıtlarını, kâtip Çelebinin, ulûfeli asker sayısı ve maaş masrafları hakkında verdiği rakamları, Koçubey, Aynî Ali vesairlerin eserlerinde görülen şikâyetleri ve devlet makinesinin bozulmasına ait fikirlerini hülâsa etmektedir. Osmanlı devlet ricalini feodal kabul ederek, Türk Vekâyinamelerinin yeniçeri ocağını ve enderun Mektebinin geleneklerine muhalif olmak üzere, buralara "Yabancı" alındığı yolundaki şikâyetlerine dayanan Tveritinoва, Türk askerî feodaliz-

minin irsîlik ve teşkilâtının bozulmuş olduğunu söylüyor. Bunlar ve rüşvet, irtikâp gibi kötü haller feodallerin memnuniyetsizliğine sebep olmuş. Derebeylerinin o zamana kadar görülen ayrılma (séparatisme) hareketlerini ve itaatsizliklerini kuvvetlendirmiştir. Koçubey'e dayanan Smirnov'un bu gibi karışıklıkları mühtedilerin samimî müslüman olmamaları ve millî bünyeye yabancı bulunmalarıyla izahı yersizdir. Kaynaklarda şikâyet mevzuu olarak geçen "yabancı" lar sözünün de milliyete yabancı manasına gelmediği meydandadır.

Tenkidini yaptığımız müellifin nasıl çürük delillere istinat ettiğini, yukarıda anlatmış bulunmaktayız. Burada ise, gene Osmanlı rejiminde hâkim farzettiği feodal zümreyi hâdiselerin merkezi yapmak üzere inhitat sebeplerini anlatmak gayesiyle, o zamandanberi tekrar edilip duran malûm fikirleri hülâsa etmekten başka bir şey yapmıyor. Tveritinovalar, devamla (S. 44): "filhakika en ehemmiyetsiz kâtiplikden büyük vezirliğe kadar bütün devlet makamlarını rüşvet, entrika vesair vasıtalarla saray uşakları ve feodalîyete mensup olmayan türediler işgal etmeğe başlamışlardı... Bâbüâlî tarafından vilâyetlere gönderilen ve Türk feodalite sınıfı ile hiç bir suretle alâkaları bulunmayan saray memurları, ekâbirleri, devleti ve onun askerî feodalite sistemini sağlamlaştırmaya çalışmadılar. Aksine, Devletin eski temellerinin çürümesine yardım ettiler" diyor.

Hulâsa, müellif müesses bir feodal zümre kabul etmekte ve yabancıların bir takım makamlar elde etmeleriyle, bu sınıfın reaksiyon gösterdiği fikrini imal etmektedir. Halbuki Türkiye Sosyetesinde feodal bir zümre mevcut olmadığından başka, devlet ricali ve ümera da çoktanberi umûmiyetle enderundan yetiştiği için, menşe itibariyle "kul" bulunmaktadır.

Celâlî isyanlarını tımar erbabının tertip ettiğini iddia eden Tveritinovalar "tabiidir ki, ocaklı (yerli) Türk feodalleri devlet işleri idaresinden atılmalarına, Hukuk ve imtiyazlarının gasbedilmesine sukûnetle boyun eğemezlerdi. İşte bu durum onları Sultan Hükûmetine muhalefete sevk ediyordu... Bu muhalifler ordugâhına her şeyden önce feodalların küçük ve orta tabakaları iltihak ettiler. Bunlar kendi başlarına kendilerini koruyacak iktisadî ve siyasî kuvvete mâlik olmayan ve bundan dolayı herkesden önce özmülklerinden (?) atılmış olan adamlardı" demektedir. Müellifin tımarları feodal kabul edişinin ve bunların mâlik oldukları dirliklerini kendi öz mülkleri sayışının ne büyük bir hatâ olduğunu söylemiştik. Hele Karayazıcı İsyânını tertip edenlerin tımar erbabı olmadığını bu gün kat'iyetle bildiğimize nazaran, müellifin ne kadar tarihî hakikatlardan uzaklarda dolaştığını anlamak zor değildir.

Büyük feodallar olarak kabul edilen rical ve ümera, sultan hükümetinin müttefiki ve istinatgâhı sayılmaktadır. Ne gariptir ki, aksine, celâliler, açık veya gizli, bu şahıslara dayanıyorlardı ve esasen bunların dairelerinden türemekte idiler. Tveritinovaların Türkiye tarihi ile esaslî bir ünsiyet peydah etmeden böyle bir zor mevzuu ele alışı ve hele şimdiye kadar hiç kimsenin tetkike cesaret edemediği çetin meseleleri tetkik sahasına sokarak hükümler vermeye kalkması kendisini ve kendisiyle beraber Rus İlimler akademisi Şarkiyat Enstitüsünü böyle bir çocukca eserin mes'ûlü yapmıştır. Karayazıcı isyanının yakın sebepleri şöyle hulâsa edilmektedir (S. 49):

1 - Feodalite usulü üzerine kurulan toprak mülkiyeti ile yaşayan muhite mürabahacı ticaret sermayesinin sokulmaya başlamasıyla devletin malîyesi ve ekonomisi bozulmuş, kendi toprakları mültezimler eline geçen Hükümetin, bu topraklardan aldığı gelirin önemli kısmı kaybolmuştur..

2 - XVI. asrın ikinci yarısında timar sisteminde başgösteren buhran, büyük feodallar ve saray bürokrasisi mümessilleri tarafından küçük ve orta feodalların atadan kalma topraklarından çıkarılmaları İmparatorluk kudret ve şevketinin eskidenberi temeli olan feodalite muhâriblerinin ehemmiyet ve kuvvetlerinin azalmasına sebep oldu. Bu da ücretli asker sayısını çoğaltmayı zaruri kıldı.

3 - Verginin bütün ağırlığı çiftçi halk üzerine çökmüş, köylüler iktisaden mahvolmuş hâle gelmişlerdi.

4 - Osmanlı Devletinin şarkta ve garbde giriştiği iki taraflı harpler buhranı âdetâ katmerleştirdi. Artık harpler ganimet getirmiyor ve yapılan harpler böylece zararlı oluyordu.

Bu yakın içtimâî ve iktisadî sebeplerin siyasî buhran doğurması şüphesiz zaruri idi. Bu da XVI. ve XVII. yüzyılların sınırlarında bütün Osmanlı İmparatorluğunu saran büyük ve kuvvetli halk isyâmî şeklinde tecelli etti.

Müellif celâlî isyanlarının sebeplerini araştırırken, Osmanlı tarihinin ana meselelerinde hatâyâ düştüğünü, içtimâî müesseselerinin mahiyetini yanlış tanıdığını yukarıda söylemiştik. Burada da şunu işaret edeceğiz; hakikaten çiftçi halk tahammülün üstünde mükellefiyetler ödemekte idi. Fakat, müellifin zannettiği gibi bunlar devlet tarafından alınan vergiler değil, Hükümet adamlarının kanunsuz topladıkları ve türlü adlar verdikleri "tekâlî-i şâkka" lar idi. Vilâyetlerin başında bulunan beylerin adamları bu yolsuz soğunlarını cebren yapabilmek için, yanlarında kalabâk "Sekban" yahut diğer adı ile "Levend" besliyorlardı. İşte celâlî isyanlarını çıkaranlar beylerin dairelerinde toplanan bu kalabâk "Levendler"dir. Yoksa, Rus müellifinin

dediği gibi, doğrudan doğruya halk veya çiftçi durumunda olan kimseler değildir. Çünkü, Hükümet Merkezi, ümera adamlarının "Levendler" den kalabalık bölükler teşkil ederek, bunlarla köylere musallat olmaları karşısında, (zirâ bu guruplar henüz şehirlere yanaşamıyorlardı) Prensip itibariyle dâima halk tarafını tutmuş ve bunları köylerde daimî gezmekten menetmek için, bir çok tedbirlere başvurmuştu, hattâ köylülerin başlarına yer yer "Yiğitbaşılar" tayin ederek, bu gezginci ümera adamlarını ve "Kapu halkını"(yani ümeranın kapısında sekbanlık eden levendleri) köylere çıkmaktan menetmeği tecrübe etmiş idi. Bütün köylü halkın silâhlanmaları, beylerin adamlarını levend bölükleriyle birlikte yerlerinde mihlanmaya mecbur etti. Binlerce sekbanlarıyla uzun müddet böyle kalamayan ümera adamları, kendilerine kapatılan köy muhitlerini zorla açmak için, köylüler üzerine saldırdılar. Bu sûretle hem Padişahın fermanına ve hemde halka karşı harekete geçmiş bulunuyorlardı. Ancak, ümera adamlarının ve umumiyetle "Ehl-i Örf" ün kalabalık levendlerle köylerde dolaşmalarını meneden fermanları, âsilerin ayak altına almaları alenen değildi. Padişahın müsaadesiyle silâhlanarak köylerini muhafaza için teşkilâtlanan köylülerin mukavemetini kırmaya kalkan ümera adamları da gene hükümet tarafından emir almışlar gibi hareket ediyorlardı. Böylece, celâli ayaklanmaları önceleri beylerin dairelerinde toplanan sekbanlarla, ferman (Adalet Fermanı) gereğince teşkilâtlanan köylüler arasında kanlı bir çarpışma şeklinde tecelli etti. Ümera adamlarının ve onların etrafındaki sekbanların galip gelmesi, köylerin mahvı ve köyler halkının tamamıyla dağılması neticesini verdi. çünkü her hangi bir Sancakta veya vilâyette valinin kapı ağaları (Kaymakam, Kethüda, Subaşı) sekbanları ile köylülere hücum ettikleri vakit, karşı duramayanlar kaçarak, başka bir sancağa veya vilâyete geçip, orada kendileri de her hangi bir bey'in dairesinde sekban oluyorlar, tabii bu şekilde, köylüler cephesi mütemediyen zayıflarken, celâliler cephesi kuvvetleniyordu. İşte Karayazıcı'nın başında toplanan büyük celâliler kitlesi ümera adamlarının sekbanlardan teşkil ettikleri bu âsi cepheden ibaretti ve artık 1599 sıralarında Köylülerin bunlara karşı köylerini kurumaya teşebbüs edebilmek kudretini göstermeleri bahis mevzuu değildi. Köy iktisadî nizamı ile büyük alakaları olan ve şehirlerde oturan âyan ve eşraf, vakıf mensupları, ülemâ vesairleri, başlarında kadılar olduğu halde, celâliler ve dolayısıyla ümera adamlarının amansız düşmanı ve köy nizamını korumaya çalışan köylülerin tabii müttefiki idiler. Hattâ sekban bölükleriyle köyleri talan eden ümera adamlarına karşı, köylüleri teşkilâtlandırmakta kadılar başta bulunuyorlar ve köy halkı namına Hükümet Merkezinden lâzım gelen müsaadeleri kolayca ahıyorlardı. Şu halde, ümera gizli veya aşikâr celâlilerin müttefiki

oldukları gibi, şehirlerde hakim bir zümre olan ülemâ, âyan ve eşraf da köylülerle birlikte idiler.

Görülüyorki, müellifin iddia ettiği gibi, celâli kitlesi büyük halk isyanı şeklinde tavsif olunamaz. Eğer köylülerin kendi aralarında kurdukları mahallî koruma birlikleri (İl Erleri ve Şefleri olan Yiğitbaşları) tekâmül edebilmiş olsaydı, hakikaten bir halk isyanı meydana gelecekti. Fakat Hükümet'in "Nefir-i âm'dan (umumî halk silâhlanması) dâimâ kuşkulanması buna imkân vermemiştir. Çiftçi halkın çiftlerini terkederek, mütemediyen gidip ümeranın kapılarına "sekban" olmaları celâli kitlelerinin bütün köyleri ve şehirleri ezecek ölçüde kuvvet kazanmalarının hakiki sebebini teşkil eder. Böyle bir hâdise ise, köy içtimaî bünyesinde cereyan eden bir takım iktisadî hadiselerin neticesidir ki, burada bunları uzun uzun anlatmaya imkân yoktur. Şu halde, celâli isyanlarının yakın sebepleri de kat'iyen Rus müellifinin tasavvur ettiği gibi değildir.

Tveritinova "isyanın seyri ve doğrudan doğruya sebepleri, isyana iştirak edenlerin teşkil ettikleri kategorilerin karakteristiki ve talepleri, âsiler karargâhında tezatlar" diye bir bahis ayırarak, Karayazıcı isyanını bütün hususiyetleriyle burada tavsif etmek istemiştir; celâli isyanının Eğri seferinde yapılan yoklamada "firari" sayılanlar tarafından tertip edildiği yolundaki hâtayı anlamadan tekrar etmektedir (s. 52). Halbuki, celâli isyanları 1550 denberi gelişen bir hâdiseler zinciri teşkil ederler. Köylerden peydâ olanların, gelip, ümeranın dairelerine (Sekban) yazıldıklarını ve celâli bölüklerinin bu âsi sekbanlardan ibaret olduğunu ve başlarında da beylerin kapu ağaları bulunduğunu söylemiştik. Şu halde celâli şefleri Rus müellifinin feodal saydığı tımarlılar değil, beylerin kapı ağalarıdır. 1578 den evvel ümera, dairelerindeki kapı ağalarını umûmiyetle tımar erbabından alıyorlardı. Şu halde bu tarihten evvelki celâli hadiselerinde büyük rol tımarlılarda idi. Fakat, bundan sonra beylerin kapu ağalıkları (Kaymakamlık, Kedhüdalık, Subaşılık) yavaş yavaş kapu kullarına (Devletin maaşlı askerlerine) geçmiştir. Bu suretle 1596 da görülen umumi celâli ayaklanması sırasında, hemen bütün kapu ağaları, yani celâli şefleri umumiyetle kapu kulları, daha doğrusu büyük bir ekseriyet hâlinde altı bölük sipahileri idiler. Bundan başka Karayazıcı'yı ortaya çıkaran büyük celâli ayaklanması 1599 da değil, Eğri Seferine hareket edilmek üzere bulunduğu 1596 yılı baharında başlamıştır.

Tveritinova Karayazıcı'nın etrafında toplanan âsiler karargâhını sınıf mücadelesi nazariyesi bakımından bir takım zümrelere ayırmaktadır: Karayazıcı ile arkadaşları orta ve küçük feodallerden (tımar sahiplerinden) ibaret

idiler. Seferde firarî sayılan diğeri bir çok tımarlılar ve ücretli askerler (kapı kulları) da kendilerine iltihak etmişlerdi. Vergilerden ezilmekte olan köylüler celâlilerin esas kitlesini teşkil ediyorlardı. Fakat arazileri ellerinden alınan ve vazifelerinden atılan gayri memnun feodallerle devletin bütün ağır yükünü taşıyan köylülerin dâvâları birbirinin aynı olamazdı, daha başta isyanın muvaffakiyetsizliği için bu başlıca sebebi teşkil ediyordu.

Müellifin bu fikrinde de ne kadar yanılmış olduğunu anlamak için şunu kaydetmek kâfidir: bir defa Türkiye Tarihinde ne hukukî bakımdan ve nede gelenek olarak Aristokrasi veya onun yerini tutacak bir imtiyazlı sınıf yoktur. Tımarın babadan oğula geçmesinin de tımarlıları aristokratik bir zümre olarak inkişaf ettirmesine imkân yoktu. Çünkü hakikatte oğula intikal eden, tımar değil, tımarlı sipahilik idi; Sipahi'nin erkek çocuklarına kılınç tımarı tabii bir hak olarak veriliyordu. Bu hal fiiliyatta büyük tımarların ve hele zeamet ve hasların babadan oğula geçmelerini imkânsız kılmıştı. Küçük tımarlar ise XVI. ve XVII. asırlarda o kadar kıymetsiz idi ki, bunlar kölelere bile tedarik olunuyordu. Pekçok tımar sahipleri tımarlarından kendileri feragat etmek istemekte ve devlet de bu feragatlara mâni olmaya çalışmakta idi. Esasen 1596 dan 1610 yılına kadar geçen celâli isyanlarında âsi kitlelerin şefleri umumiyetle altı bölük mesubu olup her biri bir beyin kapu ağası resmî sıfatını taşımış veya taşımakta bulunan kimselerdi. Ayrıca, Tveritinovaların kabul ettiği gibi bunların ne kendilerine feodal nüfuz sağlayacak emlakları ve ne de üst tabaka denilecek menşeleri aslâ yoktur. Çünkü Altı-bölük halkının kadrolarını doldurmak hususundaki dar gelenek 1578 denberi tamamiyle bozulmuş bulunuyordu. Devletin sefer ihtiyaçları için, serdarlara halk içinden pekçok "Sipah Oğlanı" yazma selahiyetini sık sık vermesi yukarıda bahsettiğimiz köyden türeyen binlerce levendlerin bu teşkilâta kolayca girmelerine imkân vermişti. Şu halde, celâli şefleri de Altı-bölük yolu ile ümeranın kapı ağalığını ellerine alan sekbanlar olarak kabul olunabilir. Mamafî bunların içinde usûlu dairesinde İstanbul'dan yetişen Altı-bölük mensupları da yok değildi. Tımar erbabından hayli kimseler de celâlilere iltihak etmişlerdir. Fakat, bu isyânı bizzât tertip etme değil, âsilerin karşı durulmaz zorları altında kendilerine zarurî bir iltihak idi. Gerek hükümet ve gerek celâliler bakımından tımar erbabı hâdiselerde sekbanlar kadar bile bahis mevzuu edilmiyor.

Bu verdiğimiz izahlardan anhyoruzki, Rus müellifinin, celâli isyanlarını, "murabahacı ticaret sermayesi" ile elele veren büyük feodalların tımarlarını zaptettiklerini söylediği küçük ve orta feodalların iktisaden perişan olan köylülerle birleşmeleri olarak kabul etmesi, yenezamanlar başlarken Avrupa'da görülen ve bir tekâmül ifade eden bazı sosyal mücadeleler hakkında mevcut

izah tarzlarını bir formül halinde Türkiye tarihinin bu hâdiselerine de tatbik etmeye kalkmasından ibarettir.

Tarihî realiteye uygun olarak düşünmek icap ederse, celâli isyanlarında ne çiftçi halkın ve ne küçük ve orta feodaller diye yanlış adlandırılan tımar sahiplerinin haklarını müdafaa için ortaya bir dava atılmış değildir. Esasen köyden türeyen "Sekbanlar yahut Levendler" celâli kitleleri içinde çiftçi olarak bulunuyorlardı; onların şuurunda yaşayan, köylülükleri değil, sekbanlıkları, bir bey'in ve kapu ağasının yahut da Celâli Şefinin dairesine mensup olmaları idi. Kendilerini bu hayata şeften aldıkları ulûfe mahkûm ediyordu. Gayeleri de bölük başı olma, Altı-bölüğe geçme gibi bir devlet hizmeti alabilmek ümidinden ibaretti. Celâli kitleleri içinde bulduklarını gördüğümüz tımar mensuplarında bile "Bölüğe geçme" yahut daha büyük bir devlet hizmeti, meselâ müteferrikalık sancak beyliği vesaire almak arzusu vardı. Celâli isyanlarının sebepleri üzerinde düşünürken, İsyarla doğrudan doğruya hiç ilgisi olmayan bir takım ekonomik hadiselerin Osmanlı köy içtimaî nizamını mütemadiyen kemirdiğini, bu tesirle çiftçi halk arasında "Levendler" türemeye başladığını, bir zaman sonra pek büyük bir "Levend" kitesinin (yani boş insanların) devletin âsayiş ve iç emniyetini tehlikeye koymaya başladığını, gene bu kitle tarafından devlet müesseselerinin kanunları yıkılmaya zorladığını görmemek mümkün değildir. İşte ümeranın dairelerinde kalabalık sekban kitlelerinin toplanmaya başlaması böyle bir durumun tabii neticesidir. Beylik, veya onun kapı ağalığı devletin bir hizmeti olmaktan çıkarak bir sekban şefliği haline gelmiş ve ümera, devletin vazife ve kanunlarının memuru değil "sekban" kitlelerinin esiri olmuşlardır. XVI. asrın ortalarından beri bir sancak beyinin veya beylerbeyinin nasıl bir tavırda olacağını ve ne vazife göreceğini devlet ve onun kanunları yerine sekbanların geçim zaruretleri tarif ve tayin ediyordu.

Son olarak şunu ifade etmek mecburiyetindeyiz ki , Tveritinova'nın bu eseri, Sovyet İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü tarafından eğer ilmî bir kıymet ifade ettiği için neşredilmiş ise, bu, Rusların şarkiyat sahasında Avrupalılardan daha geride olduklarını gösterir¹.

Mustafa AKDAĞ

¹ Uzun bir çalışma ile bütün bu meseleleri aydınlatmak üzere "Celâli İsyancıları" adı ile hazırladığımız eser Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesince yayınlanmış bulunmaktadır. Oraya bakınız.